

BABA-OĞUL SADRAZAMLARIN ŞAİRLERE FARKLI YAKLAŞIMLARI VE FÂZİL AHMED PAŞA'YA YAZILAN MANZUMELER

*Özlem ERCAN**

ÖZET

On yedinci yüzyılın en buhranlı dönemlerinde Osmanlı Devleti'nin gerilemesini aldıkları sert tedbirler ve yerinde kararlarla durdurmayı başarmış bir vezir ailesi olan Köprülüler, Köprülü Mehmed Paşa'nın vezirliğe gelişinin ardından Osmanlı devlet teşkilatının içinde sadece sadrazam olarak değil, komutan, sadaret kaymakamı ve kaptan-ı derya olarak da uzun yıllar yerlerini almışlardır.

Bu sülaleden iki kişi, ardı ardına sadrazamlık makamında bulunmuş, baba-oğul Köprülü Mehmed Paşa ve Fâzıl Ahmed Paşa, hem devlet işlerinde hem de sanat ve edebiyat çevrelerinde etkili olmuş sadrazamlardır. Köprülü Mehmed Paşa'nın şairlere ilgisi sınırlı olmakla birlikte babasının aksine Fâzıl Ahmed Paşa, şairlerin koruyucusu görevini üstlenmiş üstelik bu şairlerin kaside, tarih manzumesi ve müzeyyel gazellerine daha fazla konu olmuştur.

Makalede sözü geçen bu iki paşanın, "Şuarâ Tezkireleri"nden tespit edilebildiği kadarıyla şairlerle ilgili münasebetleri ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu şairler hakkında kısa bilgiler vermenin yanı sıra Fâzıl Ahmed Paşa'ya yazdıkları manzumeleri de incelenmiştir.

Anahtar Kelimeler: Köprülü Mehmed Paşa, Fâzıl Ahmed Paşa, hâmilik, kaside, manzume.

FATHER-SON VISIERS POETS OF DIFFERENT APPROACHES AND WRITTEN POEM FAZIL AHMED PASHA

ABSTRACT

Decline of the Ottoman Empire during the seventeenth century, their most critical decisions in place tough measures and a queen and his family managed to stop the Köprülü family, Köprülü Mehmed Pasha as grand vizier vizierate not only within the coming collapse of the Ottoman state organization, the commander, governor and admiral took their places in the sea for many years.

Two people of the patriarchal family were found in his office after another grand vizier, Mehmed Pasha and the father-son Fazil Ahmed Pasha, and government jobs grand viziers were effective in both art and literary circles. In contrast to the limited interest of poets, his father Mehmed Pasha, Fazil Ahmed Pasha, also serving as a protector of poets,

* Yrd. Doç. Dr., Uludağ Ü. Fen-Ed. Fak. Türk Dili ve Ed. Böl. El-mek: ozlemercan1@yahoo.com

eulogy, history poets and was the subject of more than müzeyyel ghazals

Mentioned in this article, two of the pasha, “Classical anthologies of poets”, as far as can be determined from the poets tried to determine the relations. In addition to providing a brief description of these poets wrote poetry also were able to test Fazil Ahmed Pasha.

Key Words: Köprülü Mehmed Pasha, Fazil Ahmed Pasha, patronage, eulogy, written in verse.

Giriş

Osmanlı tarihinin her döneminde, başta padişahlar olmak üzere, en üst seviyedeki memurlardan daha alt makamdaki memurlara kadar şiirle uğraşan ya da şiir zevkini edinmiş devlet adamlarının varlığı malûmdur. Bu devlet adamlarının içinde, edebî ortamı birbirlerinden farklı olarak etkilemiş ve şekillendirmiş baba-oğul sadrazamlar, Köprülü Mehmed Paşa ve Fâzıl Ahmed Paşa, dikkati çekmektedir. Sadrazamların şairlere ve şiire olan yakınlık derecelerini tespit etmeden önce Köprülü Mehmed Paşa ve Fâzıl Ahmed Paşa kimdir sorusunu yanıtlamak gerekmektedir.

Köprülü Mehmed Paşa

Köprülü ailesinin kurucusu olan Mehmed Paşa, Osmanlı Devleti'nin en zor zamanlarındaki sadrazamlık yılları boyunca, hem ülke içindeki başıbozuk tavır ve isyanlarla baş etmeye çalışmış, hem de çeşitli yerlere düzenlediği seferlerle zaferler kazanmıştır. Mehmet Paşa, sadrazamlık yıllarında (H. 1066- 1072/ M. 1656-1661) sert tedbirlere başvurur. İlk ülke içinde kol gezen zorbaları yakalatıp cezalarını verir. Daha sonra orduya el atarak orada düzeni sağlar. İstanbul'daki karışıklıklarda, yeniçeri kıyafetine soktuğu Hristiyanlar vasıtası ile Müslüman ahaliyi zarara uğratan Rum patriğini idam ettirir. İstanbul'daki ulema sınıfı arasındaki kargaşayı önler ve bu sınıfın huzurla hizmet görür hâle gelmesini sağlar. Daha sonra Çanakkale Boğazı'nı kapatmış olan Venediklilere karşı sefere çıkar. Venediklileri boğazdan atar ve Venedik işgali altındaki Bozcaada ile Limni adalarını geri alır. Ardından, Eflak, Boğdan ve Erdel'deki isyanları ve Anadolu'daki Abaza Hasan Paşa ve Celâlî isyanını başarıyla bastırır. Köprülü, yaşının bir hayli ilerlemiş olmasından dolayı hasta ve yorgundur. Bu sebeple padişaha, kendisine halef olarak Halep beylerbeyliğine tayin edilen oğlu Fâzıl Ahmed Paşa'yı telkin eder. IV. Mehmed'in bunu kabul etmesiyle Fâzıl Ahmed Paşa hemen çağrılır ve sadret kaymakamı olur. Paşa, padişahla birlikte bulunduğu Edirne'de H. 1072/ M. 1661 yılında vefat eder. (Duman 2006)

Tarih müelliflerinin bazıları, kendisine “zalimlik”, “kan dökücülük” ve “hunhar” vasıflarını yakıştırmakla birlikte onu, öldürttüğü insanların mallarını gasp ederek elde ettiği servetle hayrat yapan bir vezir olarak gösterirler (Silahdar Tarihi). Bazıları ise onun bu hiddetini mazur görür (Tayyazâde Atâ Tarihi). Bunlara karşın Mehmed Halife, Abdi Paşa, Nâimâ ve Râşid gibi tarihçiler kendisini takdir ederler. Özellikle Nâimâ onu devleti içinde bulunduğu zor durumdan çıkararak, refah ve huzuru sağlayan büyük bir devlet adamı olarak görür. Ayrıca tarihçiler Paşa'nın devlet idaresinde tecrübeli, kurnaz ve hiddetli bir yaradılışa sahip olduğunu belirtirlerken icraatlarını daima ön plana çıkarırlar.

Köprülü Mehmed Paşa, hayır eserlerinin çokluğu ile de dikkati çekmektedir. Bozcaada Venediklilerden kurtarıldıktan sonra tahribata uğramış olan Mihçî Camii ve Muallimhânesi onun tarafından yeniden inşa edilmiştir. Ayrıca adada mescit ve mektep de yaptıran Köprülü, bunlar için

Turkish Studies

hamam, dükkânlar, yel değirmenleri ve han vakfetmiştir. Yanova, Rudnik, Turhal, Vezirköprü, Lefke, Şam sancağında Cisrişugur, Gümüşhacıköy, Vezirköprü, Hendek, Sapanca, Bolu sancağında Taraklı kasabası, Erdel'de Arad kasabası hanlar, camiler, mescitler, mektepler, köprüler, suyuolları, çeşmeler gibi imar faaliyetleri ile ihya olan yerlerdir. Paşa, bunlarla da yetinmeyip sözü geçen yerlere gelir sağlamak üzere Limni, Yanova, Köprü, Osmancık, Merzifon, Akhisar, Bilecik ve başka yerlerdeki mülk köylerinin bütün resimleriyle hâsılatını da vakfetmiştir. İstanbul'da inşasını başlattığı külliye'nin bazı bölümleri daha sonra oğlu Fâzıl Ahmed Paşa tarafından yaptırılmıştır. (Gökbilgin 1988, 897)

Fâzıl Ahmed Paşa

H. 1045/ M. 1635-36 yılında Amasya'nın Köprü (Vezirköprü) kasabasında doğar. Yedi yaşında iken babasıyla birlikte İstanbul'a gider; burada dönemin ünlü ilim adamlarından dersler alır ve Karaçelebizâde Abdülaziz Efendi'den mülâzım olur. On altı yaşından itibaren Ahmed Paşa, Kasım Paşa, Sahn-ı Semân ve Sultan Selim medreselerinde "paşazade" unvanıyla müderrislik yapar. Ancak âlimler arasındaki ihtilâf ve dedikodular yüzünden on yıla yakın devam eden bu meslekten babasının isteğiyle ayrılarak mülkiyeye geçer. H. 1069/ M. 1659 yılından itibaren Erzurum ve Şam valiliklerinde bulunur. Daha sonra Halep beylerbeyliğine tayin edilen Ahmed Paşa, henüz görevinin başına geçmeden merkeze çağrılarak İstanbul kaymakamlığına getirilir. Ancak iki ay kadar sonra babasının rahatsızlanması üzerine Edirne'ye gider ve önce sadaret kaymakamlığına, babasının vefatı üzerine de veziriazamlığa tayin edilir. Aralıksız on beş yıldan fazla sadaret makamında kalan Köprülüzâde Ahmed Paşa, bu sürenin yaklaşık dokuz yılını cephelerde geçirir ve genellikle başarılı olur. H. 1087/ M. 1676 yılında vefat eder ve babasının Çemberlitaş'taki türbesine defnedilir. (Gökbilgin 1988, 897-905)

Köprülü Mehmed Paşa'nın Şairlere Yaklaşımı

Köprülü Mehmed Paşa'nın adı, tezkirelerden tespit edilebildiği kadarıyla Rûhî ve Vecdî dışında herhangi bir şairle anılmamaktadır. Üstelik bu iki şairle aralarında bulunan çekişmeler de şairler açısından olumlu sonuçlanmamıştır.

Sadrudinzâde adıyla meşhur, asıl adı Ruhullah olan Rûhî, İstanbul kadısı görevinden azledildikten sonra Kuds-i Şerif sancağına kadı tayin edilir. Rûhî'nin kadı olduğu sancağa ziyarette bulunan Mehmed Paşa ile Rûhî arasında Safâyî'nin deyişi ile "...adâvet-i dünyeviyyeye bâ'is olacak ba'z-ı hâlet zûhur..." eder. Mehmed Paşa, H. 1072/ M. 1661-62 tarihinde Rûhî ile beraber Divan-ı Hümayun'da beylikçilik yapan, üstelik Belig'in "*sadr-ı a'zam Köprülü Mehmed Paşa'ya intisâb.*" etmiş olduğunu belirttiği Vecdî adında bir şairi de öldürtür. Safâyî, "*Vezir-i mezbûr gâyet hûnî ve bî-rahm olmagla bî-günâh katı çok müsemânî şehîd eylediği meşhûrdur.*" şeklindeki görüşü ile Paşa'yı bu konuda haklı görmediğini ifade eder. (Uzer Altuner 1989, 245-248; Abdülkadiroğlu 1999, 508) Safâyî katlini sebebini açıkça söylemese de Belig, Reisülküttab Samizâde ile şair arasında oluşan kıskançlığın bu katle sebep olduğu görüşündedir. (Abdülkadiroğlu 1999, 508-515) Bu bilgilere ek olarak Ahmed Refik'in *Tarih-i Râşid*'den naklettiğine göre Mehmed Paşa, bu iki kişiyi "*devlete müte'allik bazı müraselât-ı nücûmiyeleri olmak töhmetiyle*" katlettirir ve üstelik asrın müftüsünün "*hânümansuz u takva*" olan fetvalarını da elde eder. (Ahmed Refik 1999, 90) Diğer tezkireler yazdıkları tarihlerde Rûhî hâlâ sağ olduğu için şairin idamına dair herhangi bir bilgiye yer vermemektedir. (Yılmaz 2001, 133-134; Zavotçu 2009, 164; Altun 1997, 34) Yalnız Safâyî'den farklı olarak Belig (Abdülkadiroğlu 1999, 137-138) ve Âsım (Millet Ktp. Ali Emirî, Manzum 1326, yk. 14) H. 1071/ 1660-61 tarihinde katledildiğini söylerler.

Söz konusu olay göz önüne alınca ve tezkirelerde Paşa ile şairler arasında herhangi bir yakınlaşmadan bahsedilmediği görülünce Mehmed Paşa'nın ediplerin dünyalarına yabancı olduğu,

Turkish Studies

sadaretinde yaşadığı dert ve sıkıntılar içinde şairlere ve şiire pek fazla zaman ayırmadığı sonucu çıkmaktadır. Nitekim kaynakların belirttiğine göre sadaret makamına getirilmek istendiği zaman saraydan “*Henüz halk arasında adı sanı duyulmamış, her gittiği yerde fesatlık çıkararak, cahil bir iş bilmezi nasıl iş başına getirelim.*” tepkisiyle karşılaşan Paşa’nın çok iyi eğitim almadığı da bilinmektedir. (Duman 2006, 12) Bu sebeple şiirden anlamaması ve şairlere uzak olması doğal görünmektedir. Üstelik Ahmed Refik’in Paşa hakkındaki görüşleri bu fikri doğrular niteliktedir: “*Köprülü, bu ulema ve üdeba sınıfından ayrı bir çevrenin, bir yaradılışın sahibiydi. Köprülü’nün yegâne fazileti, saltanatı tehlikeye sokan sipahileri, halka zulmeden devlet erkânını temizlemek, ilim adamlarına ve edebiyatçılara sakin ve âsûde bir ortam hazırlamaktı.*” (Ahmed Refik 1999, 48) Bütün bunlara ek olarak Köprülü Mehmed Paşa’nın şair ve şiirle uğraşmaması, onun sadrazamlık yıllarının Osmanlı Devleti’nin karışıklıklarla çalkalandığı bir dönemine rast gelmesine de bağlanabilir.

Köprülü Mehmed Paşa, şairlere uzak duran bir sadrazam olduğu hâlde kendine şiir takdim edenleri geleneğe uyararak ödüllendirmekten de kaçınmamıştır. Örnek olarak XVII. yüzyılda şairlerinden Nâmî’nin divanında Köprülü Mehmed Paşa’ya yazılmış olan iki kasidenin başlığı “*Sadr-ı A’zam Köprülü Mehmed Paşa[ya] virilüp in’âmları görülmüştür*” ve “*Bu dahı anlara virilüp tekrâr in’âmları görülmüştür*”¹ (Yenikale, 41-47) şeklindeki başlıklar, Paşa’nın kendine kaside sunan şairleri geri çevirmeyip ihsanlar vermiş olduğunu göstermektedir. Ayrıca daha sonra bahsedileceği üzere Paşa’ya şiir yazan ve onunla yakın olan başka bir şair, Mezâkî, dikkat çekmektedir. Ancak genel olarak değerlendirildiğinde oğlu kadar şairlere yakın olmadığı görülmektedir.

Fâzıl Ahmed Paşa’nın Şairlere Yaklaşımı

Şairlere çok yakın olmayan ve ilmiye sınıfına karşı sert tedbirleriyle tanınan bir babanın aksine Fâzıl Ahmed Paşa, müderris olarak yetişen, fıkıh ve kelam yanında hat sanatından da anlayan ince yaradılışlı bir kişidir. İstanbul Divanyolu’nda bir kütüphane yaptırır ve sahip olduğu güzel kitapları buraya bağışlar. (Uzunçarşılı 1988, 418-420) Bütün bunların yanı sıra “bânî” sıfatıyla da pek çok yerde imar faaliyetleri gerçekleştirir. (Topçu 2010, 68-88) Yerli ve yabancı tarihçiler tarafından “Fâzıl” lakabı yakıştırılan Paşa, ölçülü, hoşgörülü, sabırlı, azimli, ileri görüşlü; hem ilim ve âlimlerin, hem de sanatın ve sanatçıların koruyucusu, dindar, âdil, rüşvet düşmanı, zeki, cömert, kişilerin fikirlerine önem veren ve babasının aksine yumuşak kalpli bir kişi olarak anılmaktadır. (Özcan 1999, 260-263)

Adının geçtiği tezkirelerde “...evâ’il-i hâlinde küttâb-ı dîvânî zümresine dâhil ve ol gürûh-ı müstetâbın miyânesinde hayli şöhet ü şân hâsil eyleyüp ba’dehû fâzıl-ı bî-müdânî asrının Hâtem-i celîlü’ş-şânı sadr-ı ekrem vezîr-i a’zam Köprülü-zâde Ahmed Paşa...” (İnce, 509), “vüzerâ sudûrunun fahr-i devleti ve eshiyâ-yı cihânın âb-ı rûy-ı midhati...” (İnce, 553) ve “âb-ı rûy-ı vüzerâ...” (Uzer Altuner 1989, 204; 491-492; 648) gibi vasıflar yakıştırılan Fâzıl Ahmed Paşa’nın “övgüye lâyük ve fâzıl” bir sadrazam olduğu fikri öne çıkmaktadır.

Fâzıl Ahmed Paşa’nın şairliğine dair herhangi bir bilgi kaynaklarda yer almamaktadır. Ancak kendisine takdim edilen şiire karşılık Fennî’ye makam ve ihsanlar bahşetmesi şiir sevdiğini ya da Ünsî’nin bir nüktesini lütuflarla ödüllendirmesi şairleri desteklediğini göstermektedir. Ünsî ile Paşa arasında geçmiş bir olay Paşa’nın hem bu yönünün vurgulanması hem de şairlere karşı tutumunun sergilenmesi açısından önemlidir: Bir gün Ünsî sadrazamın meclisine varınca Paşa, şairin yaşını sorar. Şair, “*Ömür merdiveninden üçüncü dereceye ayak bastım.*” diye cevap verir ancak hemen bu sözün uygun olmadığını fark eder. Durumu kurtarmak için “*Amacım fakirlik, çaresizlik ve acziyyet içinde geçen ömrümü saymak değildir. Sizin cömertliğinize mazhar olmam*

¹ K. 25, K. 26.

sebebiyle ömrümün refah içinde geçen üç senesini kastettim.” diyerek sözü latifeye bağlar. Bu cevabı çok beğenen Paşa, Ünsî’yi sayısız ihsanlara gark eder. (Uzer Altuner 1989, 43- 44)

Fâzıl Ahmed Paşa sanatı ve sanatçıyı korumak için para harcamaktan çekinmeyen bir hâmidir. Kaynakların belirttiğine göre koruduğu şairler o kadar refah bir hayat sürerler ki mesela Fennî, Rumeli sahilinde duvarları levhalarla süslü, haremde birçok cariye olan muhteşem bir köşkte yaşamaktadır. (Öztuna 1977- 1979, 186)

Hasan Çelebi (ya da Ağa)², Mezâkî, Nâbî³, ikinci tezkirecisi ve *Târîh-i Uyvar* müellifi Zühdi⁴, Reisülküttab Tâlib Ahmed Efendi⁵ (Gökbilgin 1988, 903) ve Tâib⁶ hâmilik ettikleri arasındadır. Bu şairler içinde Tâib’le Paşa arasında geçen ve onun şairlere olan yaklaşımını ortaya koyan bir olay da şudur: IV. Mehmed döneminde beylerbeyi olan Tâib, bu makamdan azledildikten sonra Edirne’ye gelir. O sırada Sultan IV. Mehmed ile birlikte şehirde bulunan Fâzıl Ahmed Paşa’nın huzuruna çıkar. Sohbet esnasında Paşa, padişahın konaklama yerini sorunca şair, “*Devletli Sultanımız Ayişe Kadın Hanına konulmuştur.*” cevabını verir. Paşa, bu sefer de “*O hana sığdınız mı?*” diye sorunca Tâib, haddini aşarak Paşa’yı kıracak bir cevap verir: “*Devletinizde o hana dört paşa sığışır.*” Bunu duyan Paşa’nın gönlü incinir ve vezirliği boyunca Tâib’e herhangi bir makam ihsan etmez. (Uzer Altuner 1989, 105- 106) Şairlerin hâmisi olan Paşa’nın Tâib’e ve daha sonra bahsedileceği üzere Nâilî’ye karşı olumsuz tutumu, kırıldığı şairlere çekinmeden gerekli dersi verdiğini ispatlar niteliktedir. Bu da gösteriyor ki Fâzıl Ahmed Paşa, şairlere çok fazla önem vermenin yanı sıra eğer şair kendisi hakkında olumsuz bir tavır sergiler veya söz sarf ederse kızgınlığını hemen şairlere yansıtmaktan da kaçınmamıştır.

Bütün bu şair ve müelliflere ek olarak Hezârfen Hüseyin Efendi⁷ gibi bir âlim ve Hâyî, Neşâtî, Ahmed⁸ (Çabuk 1988, 158), Nâilî, Fasih Ahmed Dede, Fevzî, Ârif gibi şairler, Paşa’nın koruduğu veya meclislerinde yer verdiği şahsiyetlerdendir. Bahsedilen şairler içinde tespit edildiği kadarıyla Paşa’ya kaside yazan ya da onun fetihlerine tarih düşüren şairler bulunmaktadır. Makalenin bundan sonraki bölümünde, Fâzıl Ahmed Paşa’ya herhangi bir vesile ile şiir yazan

² Fâzıl Ahmed Paşa’nın mühürdarı ve *Cevâhirü’l-Tevârih* müellifidir. Bu eser, Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa’nın seferlerini ve özellikle Kandiye’nin fethini anlatmaktadır. Fâzıl Ahmed Paşa’nın maiyetinde bizzat seferlere ve bu arada Girit seferine katılmış olan Hasan Ağa, paşanın emriyle onun gazaları hakkında bir eser hazırlamış, sonra da bunu “münşiyâne” bir üslûpla yeniden yazması için Osman Dede’ye vermiştir. Kütüphane kataloglarına *Cevâhirü’l-Tevârih*, *Târîh-i Fâzıl Ahmed Paşa* ve *Târîh-i Feth-i Kandiye* adlarıyla giren eser, beş bölümden meydana gelmektedir. Fâzıl Ahmed Paşa’nın H. 1070/ M. 1659’da Erzurum’a vali tayin edilmesiyle başlayan eserin ilk bölümünde bu vezirin beylerbeyliği zamanı, ikinci bölümde H. 1074/ M. 1663 yılında yaptığı Macaristan seferi, Uyvar ve Novigrad kalelerinin fethi, üçüncü bölümde Kandiye seferinin hazırlıkları, dördüncü bölümde Kandiye’nin muhasarası ve lağım savaşları, beşinci bölümde ise deniz savaşları ve Kandiye Kalesi’nin fethi anlatılmaktadır. (Özcan 1993, 434-435)

³ IV. Mehmed’in dolayısıyla Fâzıl Ahmed Paşa’nın huzurunda bulunan şairlerden biri de Nâbî’dir. Nâbî, Paşa’ya herhangi bir kaside takdim etmemekle birlikte *Fetihnâme-i Kamaniçe* adlı eserinde seferin sebeplerinden bahsettikten sonra, kutlama için toplanan mecliste Padişah IV. Mehmed’in başta Fâzıl Ahmed Paşa’ya olmak üzere vezirlere, şeyhülislamlara, ulemaya ve şeyhlere ihsanlar dağıttığını anlatmaktadır. (Diriöz 1994, 150) Aralarında bir hâmilik ilişkisi olup olmadığı yolunda tezkirelerden veya Nâbî’ye dair yazılmış eserlerden herhangi bir bilgiye ulaşılmadığı için şairin hiç olmazsa Paşa ile aynı mecliste bulunduğunu kabul etmek gerekmektedir.

⁴ Divân-ı Hümâyûn kâtiplerinden Mustafa Zühdi, H. 1074/ M. 1663’teki Uyvar’ın fethi ile ilgili önemli eserlerden biri olan *Ravzatü’l-Gazâ (Tarih-i Uyvar)* isimli tarihi kaleme almıştır. (Atabay 1949, aktaran: Afyoncu 2008, 148)

⁵ Gençliğinde Bosna’dan İstanbul’a gelmiştir. Fâzıl Ahmed Paşa’ya bağlandıktan sonra sadrazam mektupçusu ve reisülküttap olmuştur. Tâlib, Safâî’ye göre H. 1080/ M. 1669, Belîğ’e göre H. 1085/ M. 1674 yılında vefat etmiştir. (Uzer Altuner 1989, 491- 492; Abdulkadiroğlu 1999, 213- 214)

⁶ Acem’de doğan Tâib’in asıl adı Abbas’tır. Acem-paşa adıyla da anılan şair, IV. Mehmed döneminde Beylerbeyi olmuştur. Ölüm tarihini Safâî ve Sâlim H. 1102/ M. 1690-91, Belîğ ise H. 1121/ M. 1709-10 olarak nakletmektedirler. (İpekten 1988, 499)

⁷ Dönemin değerli müellif âlimlerinden olan Hezârfen Hüseyin Çelebi (ö. H. 1103/ M. 1691-92) tarihî eserleri yanında ahlâk, tasavvuf ve devlet teşkilâtı ve tıp ilmine ait çalışmaları ile tanınmıştır. (İlgürel 1998, 4)

⁸ Acem Ahmed Efendi ve İshak Hocası adlarıyla meşhur, Fâzıl Ahmed Paşa’nın nedimliğini yapmış bir kişidir. (İnce, 195-196) (Uzer Altuner 1989, 57- 58; Abdulkadiroğlu 1999, 7- 8)

Turkish Studies

şairlerin hayatları ile ilgili kısa bilgiler verilerek Paşa adına yazdıkları şiirler değerlendirilmeye çalışılacaktır. Bu şairler içinde yalnızca Mezâkî, her iki sadrazama da yakın olmuş ve onlar adına şiir kaleme almış şairdir.

Fâzıl Ahmed Paşa'ya Yazılmış Manzumeler

1. Mezâkî

Asıl adı Süleyman olan Mezâkî, memuriyet hayatı boyunca çeşitli paşaların yanında bulunmasına rağmen bunlar içinde Köprülü Mehmed Paşa ve Fazıl Ahmed Paşa dönemlerinde daha rahat ve itibarlı bir hayat yaşadığı görülmektedir. (Mermer 1991, 19- 25) Köprülü Mehmed Paşa'nın himayesinde tezkireci olarak yaşayan Mezâkî, Paşa'ya sadece bir kaside yazmıştır.⁹ Mezâkî, Köprülü Mehmed Paşa'nın ölümünden sonra Fazıl Ahmed Paşa'nın sarayında kâtip olur ve onun sarayının şairi gibi tanınır.

Mezâkî Divanı'nda “*Der-medh-i Vâlî-i Mısır Ahmed Paşa*” ve “*Der-medh-i Vâlî-i Mısır Ahmed Paşa*” başlıklarını taşıyan iki kaside¹⁰ muhtemelen H. 1059/ M. 1649'da Mısır valiliği yapmış Tarhuncu Ahmed Paşa için yazılmış olmalıdır. Tarihî kaynaklarda da Paşa'nın Mısır valiliği yapmadığı tespit edildiği için bu şiirler çalışmaya dâhil edilmemiştir.

Şair, Fâzıl Ahmed Paşa vezir olduktan sonra sekiz kaside¹¹ kaleme almıştır. Bu kasidelerden ikisi¹² Sultan IV. Mehmed ile Paşa'nın methini içerirken diğer ikisi¹³ Kandiye Kalesi'nin ve biri de¹⁴ Uyvar Kalesi'nin fethi için yazılmıştır. Ayrıca Paşa için altı müzeyyel gazel¹⁵ ve sadarete gelişi için bir tarih kıt'ası¹⁶ bulunmakla beraber makalede çok yekûn tutacağı için bu manzumelere yer verilmemiştir.

Sultan IV. Mehmed ile Paşa'nın birlikte övüldüğü kasidelerin ilkinde, padişahın övgüsü ile Paşa'nınki iç içe geçmiştir. Şair, padişahın vasıflarının vezirde saklı olduğunu söyleyerek böylece padişahı yüceltmektedir.

Feyz-i nazarın gör ki vezîrinde ayândur

Şâyestegî-i mesned-i dîvân-ı zamâne

(K. 12- 37)

Bakış bereketiyle gör ki zamane divanına yakışmak (senin) vezirinde aşikârdır.

Ayrıca kasidede Paşa'nın seferleri de ön plana çıkartılarak cengâver yönü vurgulanmaktadır.

Bozca Ada vü Limni gibi iki hisârı

Feth itdi idüp himmet-i şâhân-ı zamâne

⁹ Manzume “*Der-vaşf-ı Kudüm-ı Vezîr-i Sâbık Merhûm Mehmed Paşa*” başlığını taşısa da Paşa'nın ölümünün ardından değil de sadarete gelişiyle birlikte yazılmış bir şiir izlenimini vermektedir. Çünkü “Gönül sahiplerine müjde...” diyerek onun vezir olmasıyla duyduğu sevinci dile getirmektedir. Şair, fahriye bölümünde ise kendini övmenin dışında “tazallüm” içeren sözler sarf eder. Kasideden anlaşıldığı kadarıyla birileri yüzünden başı sıkıntıya düşen şair, Mehmed Paşa'nın sadarete gelişi ile bütün bu dertlerin biteceği ümidini taşımaktadır.

¹⁰ K. 25, K. 27

¹¹ K. 12, K. 13, K. 14, K. 15, K. 16, K. 17, K. 18, K. 19

¹² K. 12, K. 18

¹³ K. 18, K. 19. Kandiye Kalesinin fethi için kaleme alınan K. 18'den 52 beyit, Hasan Çelebi'nin Köprülü ailesinin tarihini konu edindiği *Cevâhirü'l-tevârih* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr: 2242) adlı eserinin 126. ve 127. sayfalarında kayıtlıdır.

¹⁴ K. 14

¹⁵ G. 69, G. 102, G. 150, G. 389, G. 404, G. 414

¹⁶ T. 3

(K. 12- 59)

Zamane padişahlarının himmeti için Bozcaada ve Limni gibi iki hisarı fethetti.

İrhâ-yı inân eyleyicek Erdele toğrı

Ol büt-şiken-i hitta-i evsân-ı zamâne

(K. 12- 62)

O zamane ülkelerinin putlarını kıran (vezir), Erdel'e doğru dizginleri salıverecek.

Paşa'nın ve padişahın birlikte övüldüğü diğer manzumede, onların Kandiye Kalesi kuşatmasındaki başarılarının yanında Paşa'nın kişiliğine ve Mezâkî ile olan yakınlığına dair bilgileri de bulmak mümkündür. Örnek olarak bu dönem âlimleri arasında yaşanan taassubun yaşattığı sıkıntılara işaret edercesine Paşa'nın bu konudaki tavrına;

Bahs-i ilm olsa huzûrında taassub itmez

Cânib-i Hak olur anun taraf-ı muhtârı

(K. 18- 60)

Huzurunda ilimden bahsedilse taassuba düşmez. Onun seçtiği taraf Allah'ın (haklının) tarafı olur.

beytiyle işaret edilirken, sadece gaza sahiplerine değil, şairlere de cömert olduğu, Mezâkî'nin onun meclislerinde bulunduğu ve hatta bu kasideyi Paşa'nın huzurunda söylediği şu beyitlerle ortaya konulur.

Kef-i zer-pâşî ile şöhre-i âfâk olalı

Kim anar bî-hude sıyt-ı zer-i dest-efşârı

(K. 18- 65)

Altın saçan eliyle (bütün) dünyada tanındığından beri el sıkın kişinin altın sesini boşuna kim anar?

Bezm-i cûdunda bana devr-i kadeh-peymâdur

Feleşün var ise de gerdiş-i nâ-hem-vârı

(K. 18- 98)

Feleşin eğri bir devri varsa da (o) benim için (senin) cömertlik meclisinde kadeh sarhoşunun dönüşü gibidir.

Hâk-i pâye getirüp tuhfe-i der-gâh itdüm

Rişte-i nazma dizüp böyle dür-i şehvârı

(K. 18- 106)

Padişahlara yakışacak böyle inciye nazım ipine dizip ayak toprağına getirdim, dergâha hediye ettim.

Şairin Paşa için kaleme aldığı diğer kasidelerde memduh, daha önceki manzumelerde de görüldüğü üzere savaççılığı, adaleti, düşmanları karşısındaki cesareti, zaferleri gibi konularla övgüye mazhar olurken bu şiirlerde Paşa'nın şairle olan münasebetleri ve Mezâkî'nin gözündeki değerine dair ve hatta Paşa'nın hâmilliğine işaret eden beyitler dikkat çekicidir.

Turkish Studies

Mezâkî, kelamının mayası olarak Paşa'yı gördüğünü, bütün sadrazamlar içinde ondan daha saygıdeğer ve faziletine eş bir vezir tanımadığını, onun âlimlerin sancağı olduğunu ifade eder.

Fâzıl-ı ukde-küşâ Hazret-i Ahmed Paşa
Kim odur mâye-i cân rûh-ı kelâmumda benüm
(K. 12- 18)

Fazıl Ahmed Paşa zorlukları yenendir ki benim canımın mayası ve sözümün ruhu odur.

Sadr-ı a'zam o vezîr ibn-i vezîr-i a'zam
Kim yok akrânı sanemâ dîd-i izâmumda benüm
(K. 12- 19)

O, veziriazam oğlu vezir, sadrazamdır ki ey put (sevgili), benim için büyük (şahsiyetler) içinde akranı yoktur.

Bir meziyet mi olur fazlına nisbet dir isem
Bu Alî dikkati var ibn-i Hümâmumda benüm
(K. 12- 21)

Onun faziletine birini nispet edersem bu bir meziyet olur mu? Benim İbn-i Hümam'ımda Ebu Ali dikkati vardır.

Ol âsaf-ı fâzıl ki faziletde 'alemdür
Kim şukka-firâzende-i kadr-i ulemâdur
(K. 13- 26)

O faziletli vezir ki fazilette sancaktır. Âlimlerin (içinde) değerli bir parçadır.

Bütün bu yüce sıfatların yanında şairin memduhu övmesi ile şiiri yücelse, padişah fermanlarına yakışsa yeridir. Öte yandan şair böyle büyük bir şahsın karşısında kendini aciz görmekte ya da kederleri yüzünden Paşa'nın methini lâyıkiyle yapamamaktan yakınmaktadır.

Nâmunla sözüm haşre dek olsa n'ola mezkûr
Menşûr-ı sühan lâyıık-ı tevkî-i bekâdur
(K. 14- 54)

(Senin) adınla sözüm kıyamete dek anılsa ne olur? (İnsanlar arasında) sözün yayılmış olanı, kalıcı padişah buyruklarına lâyıktır.

Vasfunda olan aczimün ü püyümü afv it
O merhale bu dâyireden hayli cüdâdur
(K. 14- 56)

Niteliklerini (anlatmadaki) aczimi ve (onları bulmak için) arayıp sormamı affet. (Çünkü) o menzil bu daireden hayli uzaktır.

Böyle mi eyler idüm vasf-ı şerîfün n'ideyin

Turkish Studies

İtdi zehr-âbe-i gam tûtî-i tab'um ebkem

(K. 17- 64)

Şerefli vasfını böyle mi eyler idim, ne yapayım? Gamin zehirli suyu yaradılış papağanımı suskun eyledi.

Paşa'nın kasidelerde ortak biçimde tekrarlanan niteliklerinden biri cömertliğidir ki bu beyitler kaynaklarda bahsedildiği üzere Paşa'nın şairleri korumakta ve desteklemekte hiçbir şeyden kaçınmadığını da ispatlar niteliktedir.

Ben bin yaşarın derk ideli nısf-ı hezârın

Nakd-ı tarab-ı add-i füsûs-ı diremünden

(K. 16- 6)

Binin yarısını (onun sayesinde) anladığımdan beri dirhem taşlarını saymanın mutluluk parası ile ben bin yaşarım.

Feyz-hvân-ı ni'amı maksemü'l-erzâkı 'ibâd

Kef-i dest-i keremi matlaü'l-işrâkı himem

(K. 17- 32)

(O sadrazamın), nimet (dolu) bolluk sofrası, ibadet edenlerin rızıklarının dağıtıldığı yer; cömertlik eli ise himmetlerin doğuş yeridir.

Lutf-ı ihsânını ta'dâd idemez kimse anun

Nice 'add itmek olur nakd-i kefi emtârı

(K. 18- 67)

Kimse onun cömertlik lutfunu sayamaz. Yağmur elinin parası nasıl sayılır?

Nedür bu vüs'at-ı sarf-ı nükûd-ı lutf u ihsân kim

Bir ednâ masrafın sad-genc-i îrâd olduğın gördük

(K. 19- 23)

(Paşa'nın) lütuf ve bağış nakitlerini harcamasının genişliği nedir? (Biz) en hakir giderin gelir (getiren) yüz hazine olduğunu gördük.

Fakat bu kasidelerden birinde Paşa'nın cömertliğini gördüğü aşıkâr olan şair, acaba Paşa'ya duyduğu bir kırgınlık sonucu mu ya da bu cömertliğin karşısındaki değersizlik hissi sonucu mu bilinmez, Paşa'dan herhangi bir şey beklemediğini, sadece Paşa'ya yakın olmak istediğini söylemektedir. Bütün bu ifadeler değerlendirildiğinde, kaynaklarda geçmemekle birlikte, şairin bir süre Paşa'nın hizmetinden ayrı düştüğü fikrine varılmaktadır.

Şeh-bâz-ı himmetünle idüp sayd-ı sad-şikâr

Bu arsada ne dâne ne hûd dâm isterin

(K. 15- 20)

Himmet doğanınla yüz av yakalayıp bu arsada ne tane ne de tuzak isterim.

Zâtun yeter vesîle-i eltâf-ı Hak bana

Turkish Studies

Ben gayrıdan ne lutf u ne in'âm isterin

(K. 15- 23)

Bana Allah'ın lütuflarına vesile olan zatın yeter. (Ben bundan) gayrı ne lütuf ne de nimet isterim.

İtmâm-ı nakş-ı hıdmete âmâdeyüm yine

Hak'dan hemân müsâade-i tâm isterin

(K. 15- 34)

Yine hizmet nakşını tamamlamaya hazırım. Hemen Allah'tan tam müsaade isterim.

2. Nâilî

Fakirlik içinde bir hayat yaşadığından sık sık yakınan Nâilî, sürekli bir hâmi arayışı içinde hayatını düzene sokabilmek için padişaktan, sadrazam, vezir, defterdar gibi devlet adamlarına kadar pek çok kişiye kasideler sunmuş, zaman zaman Salih Paşa ve Defterdar Mehmed Paşa'ya yakınlaşıp yardım aldıysa da bunlar geçici olmuştur. Kaynaklardan ve şiirlerinden anlaşıldığı üzere Fâzıl Ahmed Paşa'nın bir süre yakınlığını gören Nâ'îlî, Paşa sadarete geldikten kısa bir süre içinde H. 1072/ M. 1661 yılının Ekim-Aralık ayları arasında Edirne'ye sürülür. (İpekten 1990, 11-12) Safâyî, “*Ba'z-ı hasede ve fesede gamz ile magzûb-ı âsafi olup nefy ile mihnet-keş-i rûzigâr olmuşdur.*” diye açıkladığı sürgün hakkında daha fazla ayrıntı vermemiştir. Ayrıca şairin hayatından söz eden, şiirlerine bolca yer veren tezkireler, sürgün olayına dair herhangi bir bilgi ortaya koymamıştır. (Uzer Altuner 1989, 840; Zavotçu 2009, 142-143; Yılmaz 2001, 228-230; Altun 1997, 58; Abdulkadiroğlu 1999, 396-411; *Zeyl-i Zübdetü'l-eş'âr*, Millet Ktp. Ali Emiri, Manzum 1326, yk. 47)

Nâilî, Paşa'ya dört kaside, bir kıt'a-i kebire ve bir tarih manzumesi yazmıştır. Kasidelerden ilki sadrazamın sadaretini kutlamak için sunulmuştur. Doğrudan doğruya Paşa'nın methiyesiyle başlayan kaside, Köprülü Mehmed Paşa devrini kötülemeyi göze alarak Paşa'yı övmüştür.

Savletün mâni-i şûr olmasa kalmışdı tamâm

Dest-i bî-dâda erâzilde memâlik muhtel

(K. 19) (İpekten 1999, 33)

Şiddetli hücumun gürültüye engel olmasa memleketler namussuzların zulüm elinde karışıklık içinde kalacaktı.

Bir diğer kaside, Paşa Avusturya seferinden geldikten sonra yazılmış izlenimini vermektedir. “Hoş geldin” redifli şiirde Nâilî, Ahmed Paşa'nın sadarete geldikten hemen sonra çıktığı ve üç sene süren seferden dönüşünü büyük sevinçle karşılar. (İpekten 1999, 36)

Gül-i sadberg-i cemâlinden olup bûy-âver

Eyledin meclisimiz bâğ-ı cinân hoş geldin

(K. 27- 5)

Yüzünün yüz yapraklı gülünden koku getirip meclisimizi cennet bahçesi eyledin, hoş geldin.

Şairin bir sonraki kasidesi yine Fâzıl Ahmed Paşa adına söylenmiştir. Suçu bağışlanarak sürgünden döndüğü anlaşılan Nâilî, “*bir bârgâha müntesib*” ve “*Mahsûs Nâilî'yi kapunda kul eyledün*” ifadeleriyle tekrar Paşa'nın yardımını görmüş izlenimini vermekte ve manzumede eski ve yeni karşılaştırmaktadır. (İpekten 1999, 37)

Turkish Studies

Evvel enîs idik dil-i zâr-ı hazîn ile
 Şimdi vatan garîbiyiz âh u enîn ile
 (K. 28- 1)

Önceden (sadece) hüzünlü ağlayan gönül ile arkadaş idik. Şimdi ah ve inleme ile vatan garibiyiz.

Evvel cünûn-ı aşk ile rûh-âşinâ idik
 Kays-ı remîde-hâtır-ı vahşet-güzîn ile
 (K. 28- 2)

Önceden vahşi (çölleri) seçmiş gönlü kırık Kays ile aşk deliliğiyle ruha aşına idik.

Şimdi görüp mezâkımızı zehr-hand eder
 Zehr-âbı farka âciz olan engübîn ile
 (K. 28- 10)

Şimdi bal ile zehir suyunu birbirinden ayırmakta aciz olanla zevk (eylediğimizi) gören acı acı güler.

Aynı kasidede aslında müderris taifesinden olan Paşa'ya "ey hâce" diye seslenen şair, fakirlikten kurtulmasının mümkün olup olmadığını sormaktadır.

Ey hâce-i ser-âmede mümkün değil midir
 Maksûd def'-i cû ise nân-ı acîn ile
 (K. 28- 15)

Ey ileri gelen hoca, amaç cömertliği defetmek ise (bunu bize) hamur ekmek (vererek yapman) mümkün değil midir?

Divandaki diğer bir kasidede Paşa'nın ayağına yüz sürmek isteyen şair, üzüntülü günleri anlatmak için şiiri araç kılar ve manzumeyi Paşa'nın ayak toprağına sunar. Sürgünden bir süre sonra yazıldığı anlaşılan kasideyi Nâilî, Paşa'nın kethüdası İbrahim Efendi aracılığıyla sunma yoluna gitmiştir. (İpekten 1999, 37) Bu söyleyişte memduhun karşısında duyduğu değersizlik fikri şiirinin niteliklerine de yansımaktadır.

Bildir zebân-ı remz ile meddâhı olduğum
 Hâlâ vezîr-i a'zam-ı Bercis-fitratın
 (K. 29- 10)

Kapalı bir dille Müşteri yıldızının yaradılışına sahip veziriazamın hâlâ övücüsü olduğumu bildir.

Ümmîd odur ki eyleye bu nazm-ı pâkimi
 Ma'rûz-ı hâk-i pâyi o sadr-ı sa'âdetin
 (K. 29- 11)

Ümidim odur ki o mutluluk (sahibi) sadrazamın ayak toprağına bu saf şiirimi arz edeyim.

Turkish Studies

Eyyâm-ı devletinde o âlûfte şâd olur
 Olsun mülâzim-i der-i cûd-ı mürüvvetin
 (K. 29- 27)

Devletinin günlerine alışkın olan (Nâ'ili), yiğitliğin cömert kapısına bağlansın, mutlu olur.

Fâzıl Ahmed Paşa'nın Avusturya seferi dönüşünde sunulmuş olduğu farz edilen 12 beyitlik kıt'a-i kebire, şairde hâsıl olan yorgunluğun izlerini taşımaktadır. (İpekten 1999, 38-39) Karamsarlığın hâkim olduğu manzumedeki Nâ'ilî'nin kandili siyah, ahı yolunu şaşırmıştır. Daha önceki şiirlerde fakirliğinden yakınırken bu kıt'ada durumunu kabullenmiş kalender bir rint olarak karşımıza çıkar. Hatta herhangi bir ferde ihtiyacı olmadığı için Allah'a şükreder. Çünkü kalp zenginliği onun için bitmez tükenmez bir ziyafettir. Bütün bu hâl ile Paşa'nın kapısında kul olmak onun için cömertlik göstergesidir. Şairin Paşa'dan tek isteği vardır: unutulmamak. Çünkü sadrazamlar şiire rağbet eder ve gönül sahiplerinin sığınağı olurlar.

Çıkarma şi'ri gibi Nâ'ilîyi hâtırdan
 Ki ol sadeğe bu dürrün karârgâhıdır
 (Kıt'a 32- 10)

Şiiri gibi Nâ'ilî'yi hatırdan çıkarma. Çünkü o küçük sedef, bu incinin karargâhıdır.

H. 1074/ M. 1663 yılında Fâzıl Ahmed Paşa tarafından fethedilen Uyvar kalesi için yazdığı tarih manzumesi, şair hâlâ sürgünde iken kaleme alınmıştır. İlk beyitlerde Padişah IV. Mehmed'i öven şair sözü Paşa'ya getirir. Herhâlde sürgünden kurtulmasına, önceden yazdığı manzumelerle birlikte, bu övgü beyitleri de neden olmuştur. H. 1076/ M. 1665 yılında Nâ'ilî'nin sürgünü sona ermiştir.

Semiyy-i fahr-ı 'âlem hazret-i Paşa-ı Ahmed-nâm
 Sipeh-sâlâr-ı sâhib-rüşd ü himmet dâver-i dindâr

Kılâ'-ı millet-i küffâr-ı bed-girdârı tahrîbe
 Mübârek bir mahalde kıldı sadr-ı a'zamın serdâr
 (Tarih 47)

Âlemin övülen büyüğü, doğruluk ve himmet sahibi serasker ve dindar padişah, Ahmed Paşa hazretleri adında sadrazamını kötü tabiatlı kâfir milletlerin kalesini harap etmek için mübarek bir yerde komutan kıldı.

3. Neşâtî

Fâzıl Ahmed Paşa'nın meclisinde yer almayı başarmış bir şair olmasına rağmen, onun *Divan*'ı üzerine çalışan İsmail Ünver, Neşâtî'nin Ekmekçizâde Mehmet Çelebi dışında, devlet büyüklerinden ilgi ve yardım aldığını gösteren bir işaret bulunmadığını söylemektedir. Ünver, Güftî'nin *Teşrifâtı's-Şu'arâ*'sında Neşâtî'nin kendi gibi kıymetinin bilinmediğini belirttiğini de hatırlatarak şairin bu hâl içinde olduğunu doğrulamıştır. (Ünver 1986, 10) Hakikaten Neşâtî'nin Paşa'ya yazdığı üç kasidesinde de Paşa'dan ihsan almış bir şair görüntüsü yoktur. Paşa sadarete geldikten sonra yazıldığı anlaşılan ilk kasidede, şairin himayesine ve aldığı ihsanlara dair herhangi bir iz bulunmamaktadır.

Sâyesinde baht-yâr olsun yine erbâb-ı dil

Turkish Studies

Bir hümâ-fer dâver-i sîmurg-sîmâdur gelen

(K. 18- 4) (Kaplan 1996, 58)

Bu gelen, Hüma gibi güçlü, Sîmurg görünüşlü vezirdir; gölgesinde gönül sahipleri mutlu olsun.

Hisse-yâb olsa meşâm-ı dil Neşâtî-ves n'ola

Hâlet-efzâ bûy-ı gül-berg-i temennâdur gelen

(K. 18- 30) (Kaplan 1996, 60)

Neşâtî gibi gönül de bu kokudan yararlınsa ne çıkar? Gelen arzu gülünün yapraklarının iç açan kokusudur.

Üstelik kaleme alınan diğer kasidede Neşâtî, “*Senin gibi biri padişah meclisinde bulunmadı. Melek huylu, ahlâk sahibi sadrazam, âlemde zorlu düğümleri bile çözersin.*” gibi övgülerin ardından tazallüm içeren beyitleri ardı ardına sıralar.

Kaldum gam ile zâr u güşâd olmadı hergiz

Bir kere murâdumca der-i şeş-der-i âlem

(K. 20- 31) (Kaplan 1996, 66)

Her zaman gam ile ağlayan oldum. Dünyanın kapısı bir kere olsun isteğime göre açılmadı.

Üçüncü kasidede Paşa’yı Baykara ve Sencer’le karşılaştıran, onu Girit fatihi olarak niteleyen, Nizâmü’l-Mülk’ten üstün gören ve Ali Şir Nevâî’yi onun kölesi sayan şair, manzumede kendi şiirini öne çıkarmaktan çekinmez.

Sen zîver-i şükûh ile pîrâye-bahş-ı mülk

Ben devletünde nazm ile mahsûd-ı Enverî

(K. 19- 33) (Kaplan 1996, 63)

Sen büyüklük süsü ile memlekete süs verensin. Ben ise devletinde şiirimle Enverî’nin haset ettiği kişiyim.

4. Fasih Ahmed Dede

Mesleğinin ilk yıllarında Divan-ı Hümâyûn kâtipliği yapan Fasih Ahmed, bu görevde oldukça büyük bir şöhrete ulaşınca H. 1072/ M. 1661 yılında sadrazam olan Fâzıl Ahmed Paşa’ya hazine kâtibi olarak bağlanır. Bu tarihten sonra Paşa’nın sonsuz iltifatlarına nail olan ve meclislerinde bulunan şair, rahat bir hayata kavuşsa da H. 1071-1081/ M. 1660-1670 yılları arasında Mevlevîliğe sülûk etmesiyle kâtiplik görevini sonlandırır. (Çıpan 1991, 2-15) Divanında hiçbir devlet adamına övgü niteliğinde şiir yazmayan şair, memuriyeti altında olduğu Paşa’ya gerçekten büyük bir sevgi ile bağlı olmalıdır.

Kasîde-gûylukda mübtedîdür şâhid-i tab’um

Ki vâki olmamışdur kimsenün olmak senâ-hânı

(K. 5- 37)

Yaradılış dilberim kaside söylemekte acemidir. Çünkü kimsenin övücüsü olmamıştır.

Turkish Studies

beytiyle kimseyi övmediğini açıklayan Fasih, manzumede Fâzıl Ahmed Paşa'yı lütuf ve iltifatın hakani olarak görmekte, o olmazsa ilim, irfan ve fazilet ülkesinin yıkılıp gideceğini belirtmekte ve böylece Paşa'nın ilme verdiği değere dikkat çekmektedir.

Eğer hâkân-ı lutf u iltifâtun itmese himmet
Harâb eylerdi devrân mülk-i fazl u ilm ü irfânı
(K. 5- 31)

Eğer lütuf ve iltifat hakanın himmet etmese zaman, ilim, irfan ve fazilet mülkünü harap eylerdi.

Ser-efrâz eyledün ben bende-i nâçîzi sultânım
Ki tevcîh-i hitâb-ı müstetâba kıldun erzânı (K.
5- 34) (Çıpan 1991, 21-22)

Sultanım, benim gibi bir kıymetsiz köleyi yücelttin. Değersiz (Ahmed'i) güzel hitaba yönlendirdin.

beytiyle de Paşa tarafından nasıl bir beğeni ve ilgi ile karşılandığını ifade etmektedir.

Şair, divanında Paşa için bir de Kalemîyye başlığı altında mesnevi yazmıştır. Manzumeden anlaşıldığı üzere Paşa'yı övmek, geçirdiği zorlukları ifade etmek ve Paşa'dan yardım istemek niyetiyle bu şiiri yazmıştır. Cömertliğinin derecesini

Bahr üzre degül habâb yer yer
Cûdundan idüp hicâb derler
(M. 7- 59)

Denizin üzerinde yer yer (görülen) hava kabarcığı değildir. Cömertliğinden dolayı utandık derler.

O zerreye kim hitâb idersin
Reşk-âver-i âfitâb idersin
(M. 7- 60) (Çıpan 1991, 31)

O zerreye bile hitap edersin. Güneşi kaskandırırısın.

beyitleriyle ortaya koyan şair, ilim ve fazileti destekleyen Paşa'nın kendine cömertlik göstermesini ve Paşa'dan başka sığınabileceği bir kimse olmadığını belirtir.

5. Fennî

Asıl adı Mehmed olan şair İstanbullu'dur. Çeşitli fen ilimlerine vakıf olduğu için bu mahlası tercih etmiştir. Şeyh Hasan Efendi'den tarikat adabını öğrenmiş ve Bursa Mevlevihânesi şeyhi Salih Dede'den icazet almıştır. Esrar Dede'nin ifadesine göre “*talâkat-ı lisân ve inbisât-ı meşreb sâhibi bir nedîm-i mahal-hân ve bir şâir-i âteş zebân*” (Genç 2000, 416-417) olan Fennî, Paşa'ya sunduğu bir kaside¹⁷ ile “cizye kâtibi” görevine atanmıştır. Sonraları Münecimbaşı Ahmed Dede terbiyeleri ile Sultan IV. Mehmed'in meclislerinde bulunmuştur. Tezkirede şairin padişah ile olan söyleşmelerine de yer veren Safâyî, Paşa ile şairin ilişkilerinden çok, padişahla

¹⁷ Fennî Mehmed Efendi'nin (ö. H. 1127/ M. 1715) İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Türkçe Yazmaları 56/ 04'te kayıtlı olan *Divan*'ında Fâzıl Ahmed Paşa'ya yazdığı kaside kayıtlı değildir. Bu sebeple şiiri inceleme imkânı bulunamamıştır.

olan münasebetinden daha fazla bahseder. Yine de Fâzıl Ahmed Paşa'nın şairin korunması işine ön ayak olduğu aşikârdır. Aynı tezkirede Fennî'nin dillere destan olan Rumeli Hisarı iskelesine yakın kasrından da söz edilir. Bu durum Paşa ve Sultan IV. Mehmed döneminde şairin rahat ettiğine işarettir. (Uzer Altuner 1989, 657- 666; İnce, 551- 553; Genç 2000, 416- 419; Abdülkadiroğlu 1999, 325- 327)

Tezkireler arasındaki farklılık şairin ölüm tarihine dairdir. Tarih, Safâyî ve Belîğ'de H. 1120/ M. 1708, Sâlim'de H. 1127/ M. 1715 ve Esrar Dede'de H. 1128/ M. 1716 olarak kayıtlıdır.

6. Fevzî

Asıl adı Mehmed Ağa olan Fevzî, H. 1048/ M. 1638 yılında İstanbul'da doğmuştur. Bu bilgi şair, divanında doğum tarihini verdiği için kesindir. Kâtiplik payesine ulaşan Fevzî, riayet ettiği pašalarla birlikte seferlere de katılmıştır.

Fevzî, genç yaşta tahsil gördükten sonra Musahib Mustafa Paşa'nın nedimi olunca ün salmıştır. H. 1089/ M. 1678'de Çehrîn seferine katılan şair, bu seferden döndüğünde ailesinin vebadan öldüğünü duyunca manevî huzur arayışı içine girer ve bir sene sonra H. 1090/ M. 1679 tarihinde Mekke'de vefat eder. (Şenödeyici 2006, 1- 20)

Şair, Kamanîçe'nin fethi için bir, Kandiyе'nin fethi için iki tarih manzumesi ve Fâzıl Ahmed Paşa adına bir kaside kaleme almıştır. Kasidenin ilk beyitlerinden itibaren neşeli bir giriş yaparak gönlüne bu durumun sebebini sorar.

Gonce-i baht-ı dil neden tâ bu kadar besîm olur
Ukde-i âhenîn açar bu ne kavî nesîm olur
(K. 10- 1)

Gönlün baht goncası neden bu kadar güler yüzlü olur? Bu nasıl sağlam bir rüzgârdır ki demirden düğümleri açar.

Gönlüme eyledüm hitâb didüm âyâ dil-i harâb
Sende nedür bu âb u tâb bu ne girân na'îm olur
(K. 10- 5)

Gönlüme hitap eyleyip dedim ki ey harap gönül, sende bu güzellik nedir? Bu nasıl bir bollukta yaşamaktır?

beyitlerinin ardından Paşa'nın nitelikleri bir bir söylendikçe şairin neden bu kadar neşeli ve mutlu olduğu ortaya çıkar.

Nutku kelâma cân virür remzi beyâna ân virür
Bahşa gelince kân virür gör ne kadar kerîm olur
(K. 10- 11)

Onun nutku söze can, gizli ve kapalı söyleyişi beyana güzellik verir. Bahşetmeye gelince maden ocağı verir. (O sadrazam) gör ne cömert olur.

Övgünün ardından söz, kasideyi yazma sebebine gelir. Zeamet sahibi olmaktan memnuniyetsizlik duyduğunu, bu yüzden kâtiplik istediğini açıklar. Tezkirelerden de anlaşıldığı üzere şairin bu isteği gerçekleşmiştir. (Şenödeyici 2006, 19). Bu durum Paşa'nın kendinden makam isteyen şairleri kırmadığını göstermesi açısından kayda değerdir.

Ben de za'îmünem velî bendeni kâtib itmeli

Turkish Studies

Dest-i hezâr-ı zârun al yirde kalur ‘adîm olur

(K. 10- 27) (Şenödeyici 2006, 142- 145)

Ben de zeamet sahibiyim ama ben köleni kâtip yapmalıdır. Ağlayan bülbülün elini al. (Yoksa) yerde kalır, yok olur.

7. Ünsî

Asıl adı Abdüllatif olan (Zavotçu 2009, 196- 197) Ünsî, Bahayi Mehmed Efendi'den mülazım ve kadı olmuştur. (Yılmaz 2001, 98- 100) Kütahya'dan İstanbul'a gelip tahsilini tamamlayınca Trablus, Kütahya, Maraş, Üsküdar, İzmir, Uyvar seferi esnasında ordu kadısı ve nihayetinde Şam kadısı görevlerinde bulunmuştur. (Uzer Altuner 1989, 43- 44) Hatta ve inşa maharet sahibidir. (Altun 1997, 23) H. 1075/ M. 1664- 65 yılında Şam'da vefat etmiştir. (Abdulkadiroğlu 1999, 22)

Safâyî'de Ünsî'nin Paşa'ya takdim ettiği kasideden birkaç beyit de kayıtlıdır. Şair, Paşa'yı bir sığınak olarak görmesinin yanında ne olursa olsun onun kapısına secde etmekten geri durmayacağını söyler. Ancak sıkıntılar içinde olduğunu, bu yüzden Paşa'yı lâyük olduğu gibi övemediğini birkaç beyit boyunca tekrarlar. Ardından şiir yazma sebebinin Paşa'nın iltifatı olduğunu belirtir.

Nice dem-beste vü lâl olmayam kim zehrlere sundu

Felekden her kaçan itdümse ümmîd-i şeker-hâyı

Nasıl soluğu kesilmiş ve dilsiz olmayayım? Çünkü felekten ne zaman şeker umsam (bana) zehirler sundu.

Bu denli söyleden de iltifâtundur dili yohsa

Çıkarılmışdum gönülden guft-gûy-ı şî'r ü inşâyı

(Uzer Altuner 1989, 45- 46)

Gönlü bu denli söyleten de iltifatındır. Yoksa gönülden şiir ve inşa dedikodusunu çıkarmıştım.

8. Haylî

“Kırk Kilisa nâm şehr-i meşhûrdan” (Kırklareli) olduğu belirtilen Haylî'nin asıl adı Ahmed'dir. Eğitiminin ardından divan kâtibi, şiir ve inşadaki kudreti sayesinde o devirde Mısır Valisi olan İbrahim Paşa'ya divan efendisi, Sultan IV. Mehmed döneminde ise Fâzıl Ahmed Paşa'ya intisabı ile uzun süre tezkireci olarak görev yapmıştır. H. 1098/ M. 1686- 87 yılında Belgrat'ta vefat eder. Safâyî, şair ve Paşa arasındaki ilişkiye ışık tutacak bir bilgi vermemektedir. Şairin Fâzıl Ahmed Paşa'nın Uyvar Kalesi'ni fethi için söylediği tarih kıt'asından birkaç beyit şudur:

Bir neberd itdün ki güm-nâm oldı ahvâl-i Mohaç

Bir gazâ itdün ki memnûn oldı rûh-ı Ahmedi

Bir savaş ettin ki Mohaç'ın hâli (nice oldu) adı sanı unutuldu. Bir gaza ettin ki Hz. Muhammed'in ruhu memnun oldu.

...

Haylî-i du'â idüp didi târîhini

Aldı Uyvârı 'adûdan mu'cizât-ı Ahmedi

Turkish Studies

H. 1084/ M. 1673 (Uzer Altuner 1989, 203- 205)

Haylî dua edip tarihini dedi. Ahmed'in mucizesi Uyvar'ı düşmandan aldı.

Ayrıca Haylî, Fâzıl Ahmed Paşa'nın Kandiye Kalesi'ni fethi için de bir tarih manzumesi kaleme almıştır. Bu şiir, Hasan Çelebi'nin Köprülü ailesinin tarihini konu edindiği *Cevâhirü'l-Tevârih* (Süleymaniye Kütüphanesi, Esad Efendi, nr: 2242) adlı eserinin 127. sayfasında kayıtlıdır.

Kılıcı fâtiyhün o nîze-i 'arş olsa size

Düşmeden dünya sereyâna kılıçlar çaldı

Didiler Haylî besend eyleyüp ashâb-ı süyûf

Seyf-i Ahmed Paşa Kandiye hisârını aldı

H. 1080/ M. 1669

O fatihin kılıcı, size arşın mızrağı olsun. Dünya dağılmadan kılıçlar çaldı (vurdu). Haylî, kılıç sahipleri tamam dedikleri (için) Ahmed Paşa'nın kılıcı Kandiye Kalesi'nin hisarını aldı.

9. Ârif

H. 1043/ M. 1633 ya da H. 1052/ M. 1642 yılında İstanbul'da doğan şair, mülâzemet aldıktan sonra bir süre Haremeyn kâtipliği yapmış ve H. 1079/ M. 1668'de müderrisliğe tayin olmuştur. H. 1092/ M. 1681'de Selanik kadısı olup da bu görevde zevk ve sefaya düşünce IV. Mehmed tarafından meslekten ihraç edilmiştir. H. 1098/ M. 1687'de affedilince Bursa, Mısır, İstanbul, Mudurnu ve Bigadiç kadılıklarının ardından H. 1113/ M. 1702'de Anadolu Kazaskerliğine ve H. 1118/ M. 1703'te Rumeli Kazaskerliğine atanmıştır. Nihayetinde Sapanca kadılığından emekli olduktan sonra Bursa'ya sürgüne gönderilen şair, H. 1125/ M. 1710'da vefat etmiştir. (Okudan 2008, 6- 17)

Şair, Fâzıl Ahmed Paşa'nın Kandiye'yi zapt ve Uyvar başarısı sebebiyle *Makame-i Fethiyye* adıyla bilinen manzum eser kaleme almıştır. (Çam 2008, 21- 22) Fakat buna rağmen şair ile Paşa arasındaki münasebetin ayrıntılarına hiçbir tezkire yer vermemektedir.

Divanında Paşa için tek bir kaside yazdığı görülen Ârif, “yine” sözcüğü ile başlayan ilk beyitte, Paşa'nın sadarete gelişiyile önceki dönemlerdeki parlak günlere dönüş beklentisini ortaya koymaktadır.

Yine vakt-i tebâşîr-i tulû'-ı mihr-i şevketdür

Uzar mîncîk-ı devlet neyyir-i subh-ı saâdetdür

Yine büyüklük güneşinin doğuş müjdesinin vaktidir. Devletin pençesi (her yere) uzar. (O) mutluluk sabahının yıldızıdır.

Hemen her beyitte Paşa'nın sadrazamlığa gelişi ile yaşanan mutluluk ve değişim ifade bulur: Dünya neşe ve şevk nağmeleriyle dolmuştur. Onun gelişi ile ölü gönüllere bile sonsuz hayat bahşedilmiştir. Ağaçlarda ümit meyveleri yeşermiş, fidanlar tazelenmiştir. Onun önünde dertten, sıkıntıdan zerre bile kalmamıştır. Felek sevincinden gökyüzünü yaka parçalar gibi yırtsa şaşılmaz. Paşa'nın ihsanı, kumaş tezgâhında dokunmuş altın işlemeli kâğıdın atkı (enine atılan iplik) ve çözgüsünden (boyuna atılan iplik) yayılan ışığa benzemektedir. Onun devrinde marifete değer verilir, mayasında hüner olanlar ise kıskançlıklara maruz kalırlar.

Turkish Studies

Değüldür lem'a-i haytu'ş-şu'â'ı çarha tâb-efken

Müzer-keş târ u pûd-ı şukka-i i'lâm-ı nusretdür

Feleğe ışık atan ışık ipinin parlaklığı değildir. (Bu işi yapan) (Paşa'nın) yardım (bildiren) ilam kâğıdının altın sırmalı atkı ve çözgüsüdür.

Bulmada günden güne rağbet meta'-ı ma'rifet

Mâye-dârân-ı hüner mahsûd-ı akrân olma

Marifet malı günden güne rağbet bulmadadır. Mayası hüner olanlar akrânın hasedine uğramaktadır.

(Abdulkadiroğlu 1999, 247-248)

Sonuç

H. 1066- 1072/ M. 1656-1661 yılları arasında bulunduğu sadrazamlık makamında şairlere fazla bir alâka duymayan ve muhtemelen bu sebeple tezkirelerde şairlerle adı çok az anılan baba Köprülü Mehmed Paşa, oğlu Fâzıl Ahmed Paşa gibi bir şiir merakına ve zevkine sahip olmadığı kanaatini uyandırmaktadır. Kendine intisap etmiş ve Divan-ı Hümâyûn'da beylikçi olan Vecdî ve Paşa'nın tezkirecisi olan Mezâkî dışında başka bir şaire yakınlığı tespit edilememiştir. Yalnızca Nâmî'nin kaside başlığında belirttiği üzere Paşa'ya sunduğu iki kasidenin karşılığında onun yardımlarını gördüğü ortadadır. Bu durum Mehmed Paşa'nın yine de kendine şiir sunanlara kayıtsız kalmadığını, şiire caize verilmesi geleneğini hiçe saymadığını göstermektedir.

Osmanlı Devleti sadrazamlarının içinde özellikle XVII. yüzyıla damgasını vuran devlet adamı şahsiyeti yanında hâmilîği ile de dikkat çeken Fâzıl Ahmed Paşa, H. 1072- 1087/ M. 1661-1676 yılları arasındaki sadrazamlık görevi boyunca, şura tezkirelerinden tespit edilebildiği kadarıyla, kendisine çeşitli sebeplerle şiir kaleme alan dokuz ve Paşa'nın meclislerinde bulunmuş yedi şair, müellif ve ilim adamına yakın olmuştur.

Söz konusu şairlerin Fâzıl Ahmed Paşa'yla tanışmadan önce bir takım mevkilerde bulunmaları ya da onun sayesinde bazı görevlere atanmaları Paşa'ya yakın olmalarını sağlamıştır:

Bu şairlerden Hasan Çelebi, Paşa'nın mühürdarı; Tâlib, mektupçusu ve reisülküttâbı olarak yerlerini almaktadırlar. Hasan Çelebi, Köprülü ailesinin tarihini konu edinen *Cevâhirü'l-Tevârih*'i kaleme alırken Tâlib'in Fâzıl Ahmed Paşa'ya dair bir şiiri ya da eseri yoktur. Zühdi ve Ahmed "nedim" sıfatıyla Paşa'ya yakın olmalarına rağmen her iki edip de Fâzıl Ahmed Paşa'ya herhangi bir kaside sunmamışlardır. Paşa'yla münasebeti olan diğer şairlerden Mezâkî, Fennî ve Fevzî kâtip; Fasih Ahmed Dede hazine kâtibi ve Haylî tezkireci görevlerinde bulunmuşlardır. Ünsî, Nâbî, Tâib, Hezârfen Hüseyin Efendi, Neşâtî, Nâilî ve Ârif ise Paşa'ya "intisap etmiş, kulluk etmiş, kapılanmış, meclis arkadaşlığı etmiş" şairler olarak göze çarpmaktadırlar. Paşa'ya şiir kaleme alanların (Mezâkî, Fennî, Fevzî, Fasih Ahmed Dede, Haylî, Ünsî, Neşâtî, Nâilî, Ârif) kâtip, ona bağlanan ya da onun meclisinde bulunan şairlerden olması dikkat çekicidir.

Osmanlı Devleti'nin zor ve çalkantılarla dolu bu döneminde devlet için çalışırken şairleri ve bir kısım ilim adamını da ihmal etmeyen Fâzıl Ahmed Paşa, elindeki maddî imkânları şairlerin refahı için kullanmaktan kaçınmamıştır. Bu şairler içinde kimine çok fazla ihsanlarda bulunmasına rağmen bazıları ile münasebetini kesmeyi uygun bulmuş ancak babası gibi şairlere karşı sert bir tutum sergilememiştir.

Babasının aksine Fâzıl Ahmed Paşa, kendine yazılan şiirleri beğenerek ya da bir mecliste yapılan nükteden hoşlanarak şairleri ihsanlara gark etmiş, onların kasidelerdeki makam isteklerini

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature and History of Turkish or Turkic
Volume 7/2 Spring 2012*

değerlendirmiş ve bu yönde şairleri kırmamıştır. Bu şairler içinde yalnız bir şairi, Nâ'îlî'yi sürgüne göndermiş ancak şairin kendine yazdığı şiirlerinin etkisiyle olsa gerek Nâ'îlî'yi H. 1076/ M. 1665 yılında affetmiştir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Fâzıl Ahmed Paşa'ya toplam 20 kaside, 7 tarih manzumesi, 1 kıt'a-i kebire, 1 kalemiye, 6 müzeyyel gazel kaleme alınmıştır. Şiirlerde genellikle ilimden anlayan ve âlimi koruyan, taassuptan hoşlanmayan, sağduyulu, karşısındakilerin fikirlerine değer veren, cömert bir hâmi ve cesur bir komutan olarak tasavvur edilmekle birlikte sevilen bir Paşa olduğu da görülmektedir. O kadar ki hiç kimseye övgü yazmayan Fasih Ahmed Dede bile onu öven şiirler yazmaktan geri durmamıştır.

Bütün bu yönleri ile değerlendirdiğimizde hem manevî hem de maddî gücünü şairlerin imkânına sunmuş, aynı zamanda devlet adına birçok hizmetlerde bulunmuş Fâzıl Ahmed Paşa, babasına göre şiirle daha fazla meşgul olmuştur. Bu durum baba-oğul sadrazamların kişiliklerinin hem de eğitim seviyelerinin farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Baba Mehmed Paşa, sert bir kişiliğe sahiptir ve müderris oğlu ile kıyaslandığında eğitim düzeyi ondan düşüktür. Müderris taifesine mensup oğul Fâzıl Ahmed Paşa ise sanattan anlayan bir kişidir. Ayrıca kendisinden sonra gelen Köprülü ailesinin bireylerine de hâmilik açısından örnek olmuş olacak ki kardeşi Fâzıl Mustafa Paşa da ağabeyi gibi şairlerle ve şiirle meşgul olmuş bir sadrazamdır.

KAYNAKÇA

- ABDULKADİROĞLU Abdulkerim (1999). **İsmail Belig, Nuhbetü'l-âsâr Li Zeyli Zübdetü'l-Eşâr**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- AFYONCU Erhan (2003). "Osmanlı Siyasî Tarihinin Ana Kaynakları: Kronikler", İstanbul: **TALİD**, 1 (2), s. 101-172.
- Ahmed Refik (1999). Hazırlayan: Dursun Gürlek, **Köprülüler**, İstanbul: Timaş Yayınları.
- ALTUN Kudret (1997). **Tezkire-i Mucib**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ATABAY Turhan (1949). **Ravzatü'l-Gazâ ve Tarih-i Uyvar**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi: İstanbul.
- ÇABUK Vahit (1988). **Köprülüler**, İstanbul: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- ÇAM Çiğdem (2008). **Abdülbaki Arif Efendi, Hayatı, Eserleri, 'Marife ve Nekre' Risalesi'nin Tenkitli Metni**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doğu Dilleri ve Edebiyatları Anabilim Dalı.
- ÇIPAN Mustafa (1991). **Fasih Ahmed Dede, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve Dîvân'ının Tenkidli Metni**, Doktora Tezi, Konya: S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- DİRİÖZ Meserret (1994). **Nâbî Divanı**, İstanbul: Fey Vakfı.
- DUMAN Mahmut (2006). **Köprülü Mehmed Paşa Hayatı, Şahsiyeti ve Faaliyetleri**, Yüksek Lisans Tezi, Konya: S. Ü. Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslâm Tarihi ve Sanatları Anabilim Dalı, İslâm Tarihi Bilim Dalı.
- GENÇ İlhan (2000) . **Esrar Dede, Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Başkanlığı Yayınları.
- GÖKBİLGİN M. Tayyib (1988). "Köprülüler", **İA**, C. 6, s. 892-897.

- İLGÜREL Sevim (1998). **Telhîsü'l-Beyân fî Kavânîn-i Âl-i Osmân**, Ankara: Türk Tarih Kurumu.
- İNCE Adnan. **Tezkiretü's-Şu'arâ Sâlim Efendi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri.
- İPEKTEN Haluk, İSEN Mustafa, TOPARLI Recep, KARABEY Turgut (1988). **Tezkirelere Göre Divan Edebiyatı İsimler Sözlüğü**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- İPEKTEN Haluk (1990). **Nâilî Divanı**, Ankara: Akçağ.
- İPEKTEN Haluk (1999). **Nâilî, Hayatı, Sanatı, Eserleri**, Ankara: Akçağ.
- KAPLAN Mahmut (1996). **Neşâtî Divanı**, İzmir: Akademi Kitabevi.
- Mehmed Âsım. **Zeyl-i Zübdetü'l-Eş'âr**, Millet Ktp. Ali Emîrî, Manzum 1326.
- MERMER Ahmet (1991). **Mezâkî, Hayatı, Edebî Kişiliği ve Divanı'nın Tenkidli Metni**, Ankara: A.K.M. Yayınları.
- OKUDAN Esra (2008). **Ârif Mahlaşlı Miracıyelerin Şairi Olarak Abdülbaki Ârif ve Ârif Süleyman**, Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı.
- ÖZCAN Abdülkadir (1993). "Cevâhirü't-Tevârih", **DİA**, C. 7, s. 434-435.
- ÖZCAN Abdülkadir (1999). "Köprülü Fâzıl Ahmed Paşa", **DİA**, C. 26, s. 260-263.
- ÖZTUNA, Yılmaz (1977-1979). "**Büyük Türkiye Tarihi**, C. 10, İstanbul: Ötüken Yayınları, s. 186.
- TOPÇU, Sultan Murat (2010). "Köprülüzâde Fâzıl Ahmed Paşa'nın Bani Kişiliği", **Karadeniz**, S.8, s.68-88.
- UZER ALTUNER, Nuran (1989). **Safâat ve Tezkiresi**, Doktora Tezi, İstanbul: İ. Ü. Edb. Fak. T.D.E. Bölümü, Eski Türk Edebiyatı Anabilim Dalı.
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı (1988). **Osmanlı Tarihi**, C. III, II. Kısım, Ankara: T.T.K. Yayınları.
- ÜNVER, İsmail (1986). **Neşâtî**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- YILMAZ, Kâşif (2001). **Güftü ve Teşrifâtü's-Şu'arâsı**, Ankara: Atatürk Kültür Merkezi Yayınları.
- ZAVOTÇU, Gencay (2009). **Zehr-i Mâr-zâde Seyyid Mehmed Rızâ, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Tezkiresi**; Ankara: T.C. Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kültür ve Yayımlar Genel Müdürlüğü.
- YENİKALE, Ahmet. **Ahmet Nâmî Divanı ve İncelemesi**, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı, Kütüphaneler ve Yayımlar Genel Müdürlüğü, Kültür Eserleri.